

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА РЕЗЕРВИ РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ СЕРЕДНІХ МІСТ УКРАЇНИ

У статті розглянуті питання розвитку продуктивних сил середніх міст України в умовах кризових явищ в економічній і демографічній ситуація

The article deals with the problems of productive forces development of medium-sized cities in Ukraine in the terms of economic crisis and demographic situation.

Ключові слова: продуктивні сили, економічний потенціал, середні міста.

Keywords: productive forces, economic potential, medium-sized cities.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Розвиток продуктивних сил України значною мірою залежить від активізації людського чинника, який зосереджений в міських поселеннях. Економічний потенціал великих міст, міст-мільйонерів України досліджено досить ґрунтовно, і їх роль є визначальною в процесі розбудови національної економіки. Однак, на нашу думку, дещо применшили роль середніх міст, оскільки їх галузева структура є недостатньо диверсифікована і характеризується наявністю регіональних особливостей.

У структурі господарства середніх міст проявляються ознаки регіональної спеціалізації, що аж ніяк не відповідає їх економічному потенціалу, який за останні десятиліття не зростає, а занепадає. Тому відродження потенціалу національної економіки безпосередньо залежить і від активізації економічних процесів у середніх містах. Таким чином, особливо актуальним є аналіз сучасного стану продуктивних сил середніх міст, аналіз і оцінка їх економічного потенціалу, виявлення резервів зростання їх економіки.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Дослідження сучасного стану і пошук резервів росту продуктивних сил України є предметом публікацій багатьох вчених. Даній тематиці присвячені наукові праці: В. Джамана, М. Долішнього, А. Доценка, І. Ілляш, Д. Ткача, В. Ковтуна, В. Поповкіна, Ф. Заставного, А. Івченка. Однак в економічній літературі мало уваги приділено використанню економічного потенціалу середніх міст, їх ролі в розвитку продуктивних сил регіонів з погляду перспективного розміщення в них виробничих об'єктів і підприємств виробничої і соціальної інфраструктури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Середні міста України виконують важливу і багатогранну роль в національній економіці. Більшість з них є центрами адміністративних районів, освітніми, туристичними, транспортними і медичними центрами окремих регіонів. Міста Східної і Південно-Східної України – потужні індустріальні осередки гірничо-металургійної, хімічної і машинобудівної галузей промисловості. В цих містах розташовані великі бази постачання, а промислова продукція середніх міст задовольняє попит внутрішнього ринку і бере участь у формуванні експортного потенціалу держави.

В Україні є 44 міста з населенням від 50 до 100 тисяч осіб та 20 міст з населенням від 40 до 50 тис осіб. Чисельність жителів в поселеннях – один з головних чинників формування попиту на робочі місця і пропозиції робочої сили.

Для оцінки майбутнього ринку праці, товарів і послуг важливу роль відіграє динаміка чисельності населення.

1. Із 1989 р. по 2013 р. чисельність населення в містах з людністю 50 –100 тис. осіб зменшилась на 444,2 тис. осіб. В 38 містах воно зменшилось на 480,9 тис. осіб і лише в 6-ти містах збільшилась на 36,7 тис. осіб (таблиця 1), в т. ч. в Борисполі на 9 тис. і в Броварах на 15,3 тис., в Енергодарі на 7,6 тис., Іллічівську на 4 тис., Нововолинську на 0,8 тис. і в Комсомольську на 0,1 тис. осіб.

Найістотніше зменшилося населення в містах Донецької області – майже на 154 тис. осіб і Луганської області – на 110 тис. осіб; тобто, на ці області припадає більше половини загального обсягу зменшення чисельності населення в усіх 44 містах.

Істотно зменшилась чисельність населення в Бердичеві (–9,5 тис.), Олександрії (–20,5 тис.), Первомайську (–14,3 тис.), Шостці (–13,8 тис.), Ізюмі (–12,8 тис.), Лозовій (–14,7 тис.), Смілі (–10,7 тис.), Прилуках (–13,5 тис.).

Події 2014 р. свідчать що чисельність населення середніх міст Донеччини і Луганщини скорочується в абсолютному відношенні, деформується його віково-статеву структуру. Відбувається деформація трудового потенціалу, особливо в містах, де тривали активні бойові дії. Подальша відбудова і розвиток економіки середніх і великих міст гальмуватиметься нетачею робочої сили, яка масово вибула з цих міст.

Нині важко судити про масштаби демографічних втрат в цих регіонах. На нашу думку лише майбутній перепис населення дасть змогу судити про сучасний демографічний потенціал середніх міст.

Анексія Росією АР Крим позбавила міста Ялту і Феодосію можливості масштабно розвивати свій економічний і особливо демографічний потенціал, оскільки Російська Федерація не проявляє ініціатив щодо потужних інвестицій в економіку Криму.

Таким чином можна констатувати, що міське населення за останніх 25 років в індустріально розвинених областях України істотно зменшилося.

2. За рівнем розвитку промисловості виділяються міста з паливно-енергетичною, гірничорудною і металургійною промисловістю (Донбас, Львівсько-Волинський басейн, Придніпров'я), де на 1000 осіб припадає більше 20 млн. грн. виробленої або реалізованою промислової продукції. В таких містах як Бердичів, Мукачєво, Коломия, Калуш, Бориспіль, Бровари, Первомайськ, Білгород-Дністровський, Сміла цей показник коливається в межах 9-10 млн. грн.

3. Аналізуючи статистичні дані щодо розвитку підприємництва в містах з населенням 50–100 тис. осіб, зазначимо, що найнижчі показники розвитку підприємництва (чисельність підприємців фізичних осіб на 1000 осіб населення міста) склалися в містах Донецької і Луганської областей. Цікавим є факт, що низький показник розвитку підприємництва характерний для міст з розвинутою важкою промисловістю (Коростень, Енергодар, Калуш, Червоноград, Олександрія). Активно розвивається підприємництво в містах Київської, Волинської, Одеської та Полтавської областей і в містах АР Крим, що дає підстави говорити про сприятливе бізнес-середовище в містах цих областей.

4. Головним показником, що впливає на купівельну спроможність населення є його доходи. Однак реальні обсяги доходів населення оцінити фактично неможливо, оскільки за даними соціологічних досліджень від 40% до 60% економіки перебуває в тіньовому секторі.

За даними органів статистики і соціологічних досліджень, питома вага заробітної плати в структурі доходів населення коливається від 30 до 50 %. Тому опубліковані статистичні дані про середньомісячну заробітну плату сьогодні є найбільш репрезентативними і дають змогу більш-менш судити про купівельну спроможність населення.

Серед міст, які ми дослідили, найвищу середньомісячну зарплату – в межах 5000 грн. – отримують мешканці Енергодара, Борисполя, Комсомольська. Порівняно велика зарплата мешканців міст Донецької і Луганської областей, що пояснюється структурою зайнятості населення, яке переважно працює на підприємствах важкої промисловості, де порівняно висока оплата праці.

Варто зазначити, що висока насиченість середніх міст Донеччини Луганщини підприємствами важкої промисловості зумовлює не лише високий рівень зарплати населення, але й пасивність у розвитку підприємництва. Порівняно слабкий розвиток легкої промисловості, виробництва продовольчих товарів свідчить про необхідність вдосконалення галузевої структури економіки цих регіонів, що сприятиме послабленню напруги на ринку праці в умовах скорочення зайнятості населення на підприємствах важкої індустрії.

Таблиця 1

Економічна характеристика міських поселень людністю 50-100 тис. осіб

№ п/п	Міські поселення	Населення		Обсяг промислової продук. млн. грн.			Кількість підприємців фіз. осіб		Кількість безробітних осіб	Середня зароб. плата грн.	Обсяг інвестицій млн. грн. (дол. \$)	Обсяг товарообороту, млн. грн.		Заборгованість заробітної плати млн. грн
		Всього тис. осіб на 01.01.2013 р.	Зміни за 1989-2013р.	вироблено	реалізовано	на 1000 осіб нас.	всього	на 1000 осіб нас.				всього	на 1000 осіб нас.	
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.
АР Крим:														
1.	Феодосія	69,5	-14,5	300,0		4,3	7754	111,5	1281	2701	332	2395	34,4	12,2
2.	Ялта	78,1	-10,9	-425		5,4	7969	102,1	-	2647	2258	1296	16,9	0,3
Області														
Волинська:														
3.	Нововолинськ	53,2	-2,0		2151	37,7	4530	85,7	837	2920	1312	462,1	8,6	-
4.	Ковель	68,9	-1,9	252,2		3,6	6280	91,1	2200	2407	115	2052	29,7	0,2
Дніпропетровська:														
5.	Новомосковськ	70,8	-5,8											
Донецька:														
6.	Артемівськ	77,6	-12,4		5699	73,4	3480	44,8	1250	3200	151,3	479	6,2	3,7
7.	Дружківка	59,9	-13,1		2478	41,3	2318	38,6	1499	2626	188,4	378,9	6,32	-
8.	Єнакієве	82,6	-37,4		7127	81,3	4249	51,6	655	3364	48,5	716,6	8,5	3,2
9.	Костянтинівка	77,1	-28,9		-		2906	37,5	1711	-	-	311,0	4,0	-
10.	Красноармійськ	64,9	-8,1											
11.	Торез	58,0	-30,0	1190	-	20,5	-		3505	3850	-	294	5,0	3694
12.	Харцизьк	59,3	-8,7		8738	147,3	3602	60,7	490	3350	45,2	514,5	8,6	3,968
13.	Шахтарськ	51,0	-23,0	808		15,8	2250	44,1	240	3254	139	314,8	6,1	10,0
Житомирська:														

14.	Бердичів	78,5	-9,5		955	12,8	-	-				-	-	
15.	Коростень	65,5	-6,9		1560	23,8	4000	61,0	1079	2600		-	-	
16.	Новоград-Волинський	56,0	+0,8	425	-	7,5			837	2259		-	-	
	Закарпатська:													
17.	Мукачево	85,0	-0,5	920,6		10,7				2500		1300	15,2	
	Запорізька:													
18.	Енергодар	54,7	+7,6		10975	202,1	2656	48,5	529	5740	20,9	481,7	8,1	0,49
	Івано-Франківська:													
19.	Калуш	67,6	-0,6		6600	97,7	≈4000	59,1	961	2547	365,7	1755	25,9	0,1
20.	Коломия	61,4	-1,6	567,6		9,2	6400	104,9	823	2380	150	1994	32,4	0,86
	Київська:													
21.	Бориспіль	59,5	+9,0	631,4		10,6	4778	80,5	257	5000	-	2200	36,9	-
22.	Бровари	98,3	+15,3	1202		12,2	-		570	3100	200\$	-	-	-
	Кіровоградська:													
23.	Олександрія	82,8	-20,5	422,0		5,0	5720	69,0	6140	2135	132	1000	12,0	22,4
	Луганська:													
24.	Антрацит	54,6	-17,4	1677		30,7	3500	64,1						
25.	Красний Луч	82,8	-30,2	984		11,8	5600	67,6	1202	3299	344,6	997,5	12,0	
26.	Рубіжне	60,4	-13,6		2464	40,7	2618	43,3	968	3068	15,1\$	202	3,3	1,141
27.	Свердловськ	65,3	-14,7		2873	43,9	3849	58,9		3977	728	1883	28,8	7,9
28.	Стаханов	77,6	-34,4		5400	69,5	7143	92,0	3100	2904	18\$	1174	15,1	8,8
	Львівська:													
29.	Дрогобич	77,1	-0,9	-		-	-	-		3099	146,8	-		
30.	Стрий	60,1	-6,9	471,9		7,8	4170	69,3	689			-		
31.	Червоноград	68,0	-4,0	668,5		9,8	3417	50,2	553	2832		1500	22,0	
	Миколаївська:													
32.	Первомайськ	66,7	-14,3	586		9,6	4883	73,2	1775	2060	4,6	527,3	8,6	
	Одеська:													
33.	Білгород-Дністровський	50,2	-4,0	493,8		9,8	7225	143,6		2375		507	10,0	
34.	Ізмаїл	73,0	-20,0	645,3		8,8	5895	80,7		2494	287	730,2	10,0	

35.	Іллічівськ	59,2	+4,0	1446		24,4	5999	101,3		3595		≈700	11,8	
	Полтавська:													
33.	Комсомольськ	51,7	+0,1		2500	48,3	4770	92,2	125	4100	80,5	380	7,3	
	Сумська:													
37.	Конотоп	88,8	-5,7	556,7		6,2	4240	47,7	1106	2641	75,6	434,1	4,8	0,49
38.	Шостка	79,1	-13,8				4216	53,2	4110	2092	80,0	429,2	5,4	22,4
	Харківська:													
39.	Ізюм	51,5	-12,8			-	2963	57,5	1583	2137			-	
40.	Лозова	58,3	-14,7		1221	20,9	4343	73,9	1305	2633	104	1220	20,9	
	Черкаська:													
41.	Сміла	68,8	-10,7	677,9		9,8	3400	49,4	1,2%	2450	205	279	4,05	-
42.	Умань	90,6	-3,5	627,3		6,9	-	-	5500	2389	220,5	1000	11,0	0,65
	Чернігівська:													
43.	Ніжин	73,3	-7,3				4670	63,7		2380		1730	23,6	2,3
44.	Прилуки	58,5	-13,5		2400	41,0	3089	52,8	2491	3180	201	784,9	13,4	5,3

5. Про купівельну спроможність населення міст певною мірою свідчить обсяг товарообігу в місті в розрахунку на 1000 мешканців. Правда, окремі групи товарів населення купує на ринках, особливо продукти харчування, одяг і взуття, і їх обсяг сьогодні реально оцінити державна статистика ще не спроможна. Тому дані про загальний товарообіг в окремих містах є не завжди репрезентативними.

Аналіз офіційних статистичних даних про обсяг товарообігу в містах з населенням 50–100 тис. осіб в розрахунку на 1000 осіб мешканців показав, що максимальні показники – в Броварах, Борисполі (фактично це столичні околиці), Феодосії, Ялті, Умані, Ковелі, Мукачевому, Білгород-Дністровському, Ізмаїлі, Іллічівську, Коломиї, Калуші. В індустріальних регіонах України товарообіг не завжди адекватний середньомісячній заробітній платі. Високий товарообіг спостерігається в Дружківці, Красному Лучі, Стаханові, Червонограді, Комсомольську.

6. Аналіз розміщення міських поселень України людністю 50–100 тис. осіб показує що більшість з них мають вигідне транспортно-географічне розташування стосовно автомобільних доріг і залізничних колій.

Так на автомагістралях:

- Київ–Ковель розташовані міста Кузнецовськ і Ковель;
- Київ–Луцьк розташовані міста Житомир, Новгород-Волинський, Рівне, з виходом на Нововолинськ;
- Київ–Львів – міста Житомир, Тернопіль, Львів;
- Львів–Ужгород – міста Дрогобич, Стрий, Мукачево;
- Київ–Одеса – міста Біла Церква, Умань, Одеса і далі Іллічівськ, Білгород-Дністровський, Ізмаїл;
- Київ–Сімферополь – міста Черкаси, Кременчук, Комсомольськ, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Мелітополь;
- Київ–Харків – міста Бровари, Прилуки, Ромни, Суми, Охтирка;
- Київ–Херсон – міста Біла Церква, Умань, Первомайськ, Миколаїв;
- Київ–Дніпропетровськ–Донецьк – міста Новомосковськ, Павлоград, Красноармійськ, Донецьк.

Міські поселення чисельністю населення 50–100 тис. осіб Донецької та Луганської областей розташовані вздовж автомобільних доріг, що з'єднують Харків–Донецьк, Северодонецьк–Алчевськ, а також вздовж дороги Донецьк–Свердловськ (Харцизьк, Шахтарськ, Торез, Антрацит, Ровеньки).

Сприятливе транспортне розташування має місто Бердичів, через яке проходить автомагістраль Київ–Вінниця–Хмельницький.

Осторонь автомагістралей державного значення розташовані: Коломия, Червоноград, Ніжин, Конотоп, Енергодар, Лозова.

В Україні є 20 міст, які мають населення від 40 до 50 тис. осіб, у т.ч. 12 міст з вигідним транспортно-географічним розташуванням. До них належать Охтирка, Фастів, Нова Каховка, Лубни, Ромни, Жовті Води, Кузнецовськ, Ірпінь, Миргород, Котовськ, Южноукраїнськ (таблиця 2).

Таблиця 2

Міста України чисельністю населення 40-50 тис. осіб.

№ п/п	Назва міста	Область	Чисельність населення на 01.01.2013р.	Чисельність населення на 01.01.2001р.	Відхилення
Дніпропетровська					
1.	Марганець	Дніпропетровська	48 546	49 592	-1,0
2.	Жовті Води	Дніпропетровська	47 509	53 582	-6,1
3.	Орджонікідзе	Дніпропетровська	41 374	44 834	-3,5

<u>Донецька</u>					
4.	Димитров	Донецька	49 646	54 787	-5,2
5.	Сніжне	Донецька	48 485	58 496	-10,0
<u>Київська</u>					
6.	Фастів	Київська	48 237	51 976	-3,8
7.	Ірпінь	Київська	42 924	40 593	+2,4
<u>Кіровоградська</u>					
8.	Світловодськ	Кіровоградська	46 613	50 094	-3,5
<u>Луганська</u>					
9.	Ровеньки	Луганська	47 852	53 725	-5,9
10.	Брянка	Луганська	47 512	54 767	-7,2
11.	Краснодон	Луганська	44 283	50 560	-6,3
<u>Миколаївська</u>					
12.	Южноукраїнськ	Миколаївська	40 555	38 206	+2,3
<u>Одеська</u>					
13.	Котовськ	Одеська	40 692	40 718	-0,1
<u>Полтавська</u>					
14.	Лубни	Полтавська	47 643	52 572	-5,0
15.	Миргород	Полтавська	41 109	42 886	-1,7
<u>Рівненська</u>					
16.	Кузнецовськ	Рівненська	41 432	38 830	+2,6
<u>Сумська</u>					
17.	Охтирка	Сумська	49 047	50 399	-1,3
18.	Ромни	Сумська	42 616	50 448	-7,8
<u>Херсонська</u>					
19.	Нова Каховка	Херсонська	47 852	52 137	-4,4
<u>Хмельницька</u>					
20.	Шепетівка	Хмельницька	43 375	48 212	-4,9
	Разом		857 656	977 414	-70,4

Висновки. Сучасна демографічна ситуація, характер міграційних потоків населення, кризові процеси в економіці і особливо в житловому будівництві активізують проблему пошуку оптимальних варіантів подальшого розміщення продуктивних сил.

Детальний аналіз чинників, які впливають на розміщення продуктивних сил, дає змогу зробити висновок, що середні міста необхідно розглядати як перспективні центри зосередження об'єктів промислової і соціальної інфраструктур. Більшість таких міст є центрами сільських адміністративних районів, що сприятиме ефективному використанню трудового потенціалу сільської місцевості. Аналіз транспортно-географічного розташування середніх міст України дає підставу визначити міста, які мають найвигідніше розміщення тобто розташовані на автомагістралях державного значення. Це стосується міст Ковель, Бердичів, Коростень, Новоград-Волинський, Мукачеве, Калуш, Дрогобич, Стрий, Первомайськ, Умань, Прилуки, Ромни, Охтирка.

Заслужують на більшу увагу міста в яких за останні два десятиліття населення зросло. До таких міст в першу чергу належать Нововолинськ, Енергодар, Іллічівськ, Комсомольськ, Бориспіль, Бровари. Окрему групу міст становлять міські поселення людиною 40–50тис. осіб. В таких містах, як Ірпінь, Южноукраїнськ, Кузнецовськ за останні

два десятиліття чисельність населення зросла, а в містах Котовськ, Марганець, Миргород, Охтирка воно майже стабілізувалось, і їх можна розглядати як резерв для нового будівництва і реконструкції промислових об'єктів.

В сучасних умовах виникла критична необхідність реанімації багатьох об'єктів ВПК, значна частина з яких розташована в середніх містах України. Враховуючи стратегічне значення підприємств оборонного комплексу, варто розглянути питання про їх переміщення в міста центральної і особливо західної України, що дало б потужний поштовх для розвитку продуктивних сил аграрно-індустріальних регіонів.

Література

1. Долішній М. І., Побурко Я. О., Карпов В. І. Про рівномірність економічного розвитку регіонів України // Регіональна економіка. – 2002. – №2. – С. 7-17.
2. Доценко А. І. Територіальна організація розселення (теорія і практика). – К., НАН України ВРПС України, – К, Фенікс, 2010. – 536 с.
3. Заваріка Г. М. Трансформація розселення населення у високо урбанізованих регіонах (Луганська область). Регіональні проблеми України. Херсон, ХПУ, 2007. – С. 86-90.
4. Заставний Ф. Д. система міських поселень агропромислового регіону. – Тернопіль: Ред. вид. відділ ТНПУ, 2005. – 160 с.
5. Івченко А. М. Міста України: довідник – Київ, НВП «Картографія», 1999. - 136 с.
6. Регіональне розселення в Україні – стан і прогноз. – К: ВРПС України НАН України, 2007. – 377 с.

УДК 331.105

*Лілія Головка,
Валентина Жаховська,
Орест Цісецький*

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СІЛЬСЬКИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Розглянуто проблему розвитку соціальної інфраструктури сільських населених пунктів. Обґрунтовано необхідність підвищення ролі суспільно-державного управління та міжрегіонального договірної моделювання, доцільність формування індивідуальних моделей розвитку сільських шкіл, створення при районних відділах освіти Інформаційних центрів допомоги сільському вчителю.

Ключові слова: сільський населений пункт, соціальна інфраструктура, управління, освітні послуги, моделі розвитку сільських шкіл,

The problem of social infrastructure in rural areas. The necessity of increasing the role of social and public administration and regional modeling contract, the feasibility of forming individual models of rural schools, the establishment of the District Education Department Information centers for rural teachers.

Keywords: rural settlements, social infrastructure, management, educational services, models of rural schools

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку України особливої уваги заслуговує проблема розвитку соціальної інфраструктури сільських населених пунктів. Погіршення демографічної ситуації, згорання виробничо-